

*Кизилова В. В.,**доктор філологічних наук,**професор кафедри філологічних дисциплін**ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»*

ПЕРСОНАЖІ ФЕНТЕЗІ ДЛЯ ДІТЕЙ І ЮНАЦТВА: ТИПОЛОГІЯ, ФУНКЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ ГАЛИНИ ПАГУТЯК «КОРОЛІВСТВО»)

Анотація. У статті розглянуто роман-фентезі Галини Пагутяк «Королівство» для підлітково-юнацької аудиторії в аспекті особливостей моделювання персонажної сфери. Зроблено акцент на наслідуванні фольклорної чарівної казки, авторській своєрідності з індивідуалізацією характерів і вчинків, що дає підстави говорити про відбиток романної форми.

Ключові слова: література для дітей і юнацтва, роман, фентезі, казка, персонаж.

Постановка проблеми. Аналітична орієнтація в динаміці літературних процесів певного конкретно-історичного періоду письменства може бути представлена словами М. Євшана: «Коли приходить до нас обіймати думкою певний період часу, коли переходимо всі факти і явища, які займають нашу увагу, – стараємося перше всього поставити їх в причинний зв'язок з фактами і явищами давнішими, слідимо за всіма відступленнями від давньої лінії та бажаємо зрозуміти значіння тих відступлень; зверхні об'яви – се неначе азбука, яка дає нам можливість відчитувати цілу повість про той внутрішній світ, з якого виходять поодинокі факти» [1, с. 239]. Утворення нових жанрів, їхніх різновидів і модифікацій свідчить про еволюцію літературного процесу, що трансформує естетичні вимоги, взаємозв'язки, позначається на жанровій взаємодії і взаємозбагаченні. Жанрова еволюція актуалізує генетичні можливості генерики, що властиво й літературі фентезі, у якій розкривається своєрідна картина світу, витoki якої сягають першопочатків сутності людини, архетипних образів і сюжетів.

У літературному творі як предметі естетичного споглядання важливе місце посідає категорія персонажа, що є виразником авторського бачення світу, певної концепції, ідеї. Персонаж, з одного боку, є суб'єктом зображених подій, стимулом їх розгортання (так розглядає персонажну сферу В. Пропп у роботі «Морфологія казки»), з іншого – у структурі твору він наділений самостатністю, незалежною від сюжету, є носієм певних якостей.

Систему персонажів фентезі в сучасному літературознавстві прийнято розглядати як таку, що успадкувала фольклорну казкову традицію (В. Пропп і його послідовники) [2; 3], де вони пов'язані з певною сюжетною функцією, що впливає на структуру світу – протагоніст, антагоніст і медіатори. Між іншим, багатошаровість фентезі дає підстави вести мову про низку відмінностей у його системі персонажів, порівняно з фольклорною чарівною казкою.

Мета статті – на прикладі роману Галини Пагутяк «Королівство» окреслити специфіку моделювання персонажів у фентезі для підлітково-юнацької аудиторії.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Королівство» – роман про сімейні цінності, дружбу, кохання, життєвий вибір; це філософський роман про світобудову, закономірності буття. Основні персонажі з'являються вже в початкових розділах першої частини книги («Повернення до Королівства»), де авторка позиціонує їх один до одного, надає їм характеристики, що спонукають до розуміння неминучих протистоянь опозиційних сил і світів.

14-літня Люцина – головна героїня твору. Її життєвий простір викликає подив в однокласників, бо «... усюди вони бачили книжки, навіть там, де їх не повинно бути. Книжки почав збирати ще прадід, професор. [...] У квартирі майже не було меблів, бо все займали полиці з книжками» [4, с. 16]. Характер дівчинки, її вдача, уподобання, думки передано реалістично. Попри те що Люцина часто лишається «самотньою, покинутою напризволяще» (мама, працюючи в невеличкому видавництві, постійно їздила у відрядження), вона боїться відьом і всякої нечисті, вважає своїм другом домашнього кота Фронціуса, захоплюється малюванням.

Галина Пагутяк, виписуючи образ дівчинки, намагається наблизити його до реципієнтів-підлітків, не раз наголошує на відчуженості, песимістичному погляді героїні на світ, що в такому віці часто пов'язаний із особистісним становленням (день для неї – сірий і безкінечний, вона нудує й заздрісно дивиться на молодших шибеників, котрі можуть із легкістю себе розважити, зробивши якусь шкоду). «А такі, як Люцина, сидять вдома і чекають, поки їх звідти хтось витягне. Кожен дорослий пам'ятає, що то за вік», – уточнює письменниця [4, с. 84]. Згодом читач дізнається, що «витагнути» Люцину з лещат самотності допоможе відчайдушний і сміливий (як для неї) вчинок: рятування Королівства від крутиголовців. Під час мандрів ірреальними світами, сну-пробудження (що є алюзією загальновідомого фольклорного казкового мотиву) Люцина знайде міцний ґрунт під ногами. Перше ж дівоче почуття закоханості, возз'єднання з родиною (матір'ю і братом) нададуть гармонії й сенсу її життю. «Вона більше дивилась у вікно, ніж малювала, і відчувала дивне бажання полетіти. [...] Ні про що інше [ніж про Марка – В. К.] вона не могла думати. Вона не здогадувалась, що юність уже наближається до неї, бо коли тебе не тішать дитячі розваги, і ти нудуєш, це означає, що ти дорослішаєш» [4, с. 371].

Син Головного Королівського архіваріуса Теренція, Марко, і принц Серпень наділені ірреальними властивостями, що надає їм можливість перевтілюватися, легко долати просторові й часові відстані тощо. Так, Марко, перекинувшись у лиса, від хвилювання «ледве не забув перемінитись на свою

справжню подобу. Двері, що їх могла відчинити лише людина, нагадали йому про це. Переміна зайняла три хвилини замість одної, бо він увесь тремтів і не міг спрямувати потік волі туди, де здійснювалось перевтілення, – до серця. Нарешті він постав таким, яким бачили його сьогодні Люцина, кондукторка і трамвай [...]. Але насправді він був Марко, син Головного Королівського архіваріуса Теренція» [4, с. 40]. Цей епізод, як і чимало інших у творі, свідчить про типологічну подібність його персонажів до героїв чарівної казки, що згодом була успадкована авторами літературних казок (наприклад, фольклорна «Царівна-жаба», «Чарівне дзеркальце, або Незнайомка з Країни Сонячних Зайчиків» Вс. Нестайка та ін.).

На відміну від фольклорних казкових персонажів, які є винятково носіями певних функцій (герой, суперник, псевдо-герой, диво-помічник, дарувальник, об'єкт, що є предметом пошуку героя, відправник у В. Проппа [5]; добротворці, злотворці, нездолені в Лідії Дунаєвської [6]), і Марко, і принц Серпень, і Люцина наділені самостатністю, часто не залежною від подієвого ряду. Їхні вчинки, поведінка, думки, риси зовнішності наближають їх до персонажів романної структури. І. Силантьєв, спираючись на погляди Є. Мелетинського, відмінності казкового й романного персонажів обґрунтував, наголосивши на «етикеті сюжетної поведінки героя чарівної казки», «поведінці за певними правилами», позаяк герой роману вільний у своїх діях і вчинках, часто незалежних від канонічних вимог жанру [7, с. 168]. Так, наприклад, за допомогою прийому ретроспекції (розділ 14-й першої частини) Галина Пагутяк дає читачеві уявлення про характер Серпня: його завзятість, цілеспрямованість, сміливість, рішучість. Він поза правилами, зважаючи на його занадто молодий вік, узяв участь у турнірі й переміг, сягнувши неприступної для решти учасників вершини вежі та феї Мартисії без допомоги альпіністського приладдя. Усе це мало б характеризувати Серпня як типового героя авантюрно-героїчного типу, який прагне досягти своєї мети, подолавши перешкоди, що трапляються на його шляху. Відтак у випадку із Серпнем йдеться про інший тип, на якому – відбиток відповідної авторської індивідуалізації, психологічне мотивування характеру, урешті-решт, авторська філософія, що наскрізно виявляє себе не лише в «Королівстві», а й в інших творах письменниці. «Головне не мета, а шлях до неї. Чим ближче ти підходиш, тим дрібнішою вона тобі здається», – заявляє Серпень після завершення турніру [4, с. 61].

На особливу рецептивну увагу заслуговує мати Люцини, Олімпія. Якщо в народній і літературній казці образу матері відведена, як правило, епізодична роль, то в Галини Пагутяк він набуває більшої ваги. У реальному, Серединному, світі Олімпія – працівник книжкового видавництва, звичайна жінка, яка разом зі своєю донькою живе в хронічній фінансовій скруті й намагається прищепити дитині інші цінності – духовні. Реальний світ навряд чи можна трактувати з погляду Олімпії як свій. У ньому вона позбавлена власної долі; письменниця уникає подробиць в описі життя цього персонажа в Серединному світі, акцентуючи лише на її фізичному існуванні (піклування про їжу й одяг для Люцини, заробляння коштів тощо). Основна ж увага прикута до іншої Олімпії – тієї, якою вона була до життя в ньому і якою вона знову стане в Королівстві. Її відправлення до ірреального світу пов'язане з пошуками доньки, що наближає Олімпію до казкового типу героя-пошукувача й водночас відрізняє її від нього. А. Гусаро-

ва, аналізуючи типи героїв фентезі, слушно зауважила: «Фактична різниця між казковим підходом до зображення героя й підходом фентезі на цьому етапі є те, що минуле героя казки не цікавить, тоді як для поезики фентезі з метою ціннісного розмежування «свого» й «чужого» світу необхідне хоча б пунктирне накреслення життєвих обставин» [2]. Цієї концепції дотримується Галина Пагутяк, подаючи історію королеви Олімпії, яка змушена покинути Королівство, коханого чоловіка короля Даниїла й сина, принца Серпня, щоб зберегти лад і спокій у державі. Свою історію Олімпія розповіла синові, потрапивши до Королівства в пошуках доньки. Її повернення рятує державу від захоплення влади крутиголовцями, відновлює гармонію й рівновагу в світі. На матір, отже, покладена місія визволительки ідеального світу Королівства. Архетипний код Олімпії у творі асоціюється із Земною Матір'ю [8], котра здатна допомагати, бути джерелом духовності.

У романі згрупована велика кількість персонажів другого плану. Так, наприклад, «шанований у певних колах опир фон Стронціус» – «вже не боєць, а консультант [...] *Джерело мудрості*» [4, с. 14]. Він не розлучається зі своїм комп'ютером Макінтошем, не уявляє свого життя без *Вампірнету*. Герой мешкає разом з іншими упірями, довгомудами, слинявцями, велетенськими павуками, щурами. Мортиус – він же Грицько Ковнір – «чоловік середніх літ, лисий, низенький і вже трохи огрядний» [4, с. 23], автор захоплюючих статей тижневика «Посейбічні й потойбічні новини», за основним фахом слюсар-водопровідник, «умів догодити читачам і по той бік, і по сей, бо писав лише десять відсотків правди, як, зрештою, більшість репортерів. Йому потрібно було багато-багато грошей» [4, с. 11]. Олівія-Гізелла-Павлонія – остання Велика відьма в цьому світі з тих, хто не має страху, бачить речі й людей наскрізь. Вона та її донька Гортензія – сусіди Люцини і її матері. Закомплексована, сором'язлива, самотня Гортензія мала найбільшим бажанням оселитись у хатинці серед лісу неподалік від лісового струмка, збирати трави, купатися в росі на світанку. Вони, як і домовик Спрячик, Матримонія, спеціаліст зі шлюбів, крутиголовці, наділені канонічними рисами, є носіями певних сюжетних функцій, є компонентами-зв'язками (Оксана Цалапова [9, с. 154]) – скаржники, наклепники, зрадники – і є рушійними силами подієвих рядів.

Поширеним варіантом подання інформації у фентезі є введення персонажів-«екскурсоводів», роль яких – повідомлення про світ, у якому перебуває персонаж [10, с. 154]. У «Королівстві» такою функцією наділена, зокрема, бібліотечарка Соня, із якою Люцина знайомиться на шляху до королівства. Із її уст дівчина багато довідується про крутиголовців, опирів, яких необхідно остерігатися на шляху до Королівства, про «Енциклопедію Королівства», якою Соня опікується, як і всіма книгами.

Осібне місце в системі персонажів посідають коти: кіт Фронціус, тигр Колобок, король котів Сиволап, тигриця Іляна. Кіт як персонаж літературного твору має давню міфологічну основу. Наприклад, у японців він – лиха істота, наділена надприродною силою. У Китаї, навпаки, збереглося повір'я про здатність цієї тварини проганяти злих духів. Єгиптяни вшановували богиню Бат в образі жінки з котячою головою, а саму кішку вважали священною. Міфологи припускають, що кіт-змійборець, який часто побутує в східнослов'янських казках, має тісний зв'язок із «котом – месником богів», про якого йдеться у «Книзі мертвих» [11]. Доволі поширеним є

казковий образ кота, що дістався героєві як спадок («Кіт у чоботях»). Учений кіт – у «Руслані і Людмилі» О. Пушкіна; усміхнений, здатний розважити не лише розмовами, а й філософськими умовиводами – Чеширський Кіт (Л. Керолл «Аліса в Країні див»). У дитячому фольклорі (зокрема колискових піснях) кіт – своєрідний оберіг, що мусить прийняти на себе все можливе лихо:

*Ой на kota воркота –
На дитину дрімота.
Ой на kota все лихо –
Спи, дитино, тихо.*

У романі «Королівство» коти Фронціус, Колобок і Сиволап наділені жанровим амплуа добротворців-помічників (за Лідією Дунаєвською), що зумовлює їхню типологічну схожість із героями чарівних казок. Вони допомагають головним героям у найбезвихідніших ситуаціях, охороняють, інколи навіть рятують їх від ворогів, виявляючи при цьому спритність, кмітливість, спостережливість: «Коти – найкращі охоронці в світі. Вони вгадують лихі думки, їх не можна підкупити лестьми, і вони захищатимуться до останку» [4, с. 42].

Виразником авторської концепції є міфологічні образи ельфів-переліток на чолі зі своїм королем. Їхнім творінням став королівський сад, де панувала гармонія, ніхто не калічив ножицями крони дерев, не шикував їх у рівні ряди. Письменниця із сумом констатує: «Колісь давно й люди не соромились співати деревам, шануючи їх і дбаючи про добрий настрій. А потім у них з'явилися важливіші справи – наживати майно. Доки вони так робитимуть, нікому коло них не буде добре: ні звірятам, ні рослинам, навіть горам та рікам» [4, с. 347].

Ельфи-перелітки та їхній король – уособлення ідеальної моделі людей і їхніх стосунків, позбавлених озлоблення, задрощів тощо: «Якби не дивовижна врода їхніх облич, що аж випромінювала світло, такі перелітки могли б розчарувати любителів казок. Але ні: кожен, хто бодай раз мав щастя побачити ці обличчя, не міг уже до смерті їх забути. То не була краса людини, а *магічна* краса, яка викликала в серці тугу за чимось давно вже втраченим. Вони нагадували про те, якою могла б стати людина, якби на світі не було зла й ненависті» [4, с. 347]. Письменниця наголошує на простоті вбрання короля: скромна срібна корона, плащ – такий самий, як у всіх, тільки *білий*. Одягнувши його в такі шати, Галина Пагутяк наголошує на чистоті й святості (білий колір – символ створеного Богом світу, осереддя світлого «правого» світу [12]). «Світлим» світом у Королівстві є сад переліток, у якому рослини мають душу й ображаються, коли не зважають на їхні права; вони живуть у злагоді між собою, а людина, потрапляючи туди, відчуває себе комфортно й затишно. Письменниця на прикладі міфологічних образів розкриває утопічну модель соціуму. Видається слушним акцент Є. Поветкіна на політичному «присмаку» роману «Королівство». Прийом, що влаштовує Король переліток Серпнєві й Сиволапу, дослідник називає політичною подією, водночас наголошуючи й на ньому як на явищі природи, зрушенні в космосі, рухливий і живий сутності всесвіту, що може відбутися за життя людини лише один раз [13].

Алегоричний відтінок має образ кольорових мишей, що живуть на голові бібліотекарки Соні. Вона називає їх похлиливими, беззахисними, непристосованими до життя. Кольо-

рові миші – не новий образ у літературі. Свого часу він з'явився в поезії Ліни Костенко з аналогічною ж назвою. Кольорові миші в Галини Пагутяк – символ небуденності, творчості, що протиставляється всьому сірому.

Висновки. У романі-фентезі Галини Пагутяк «Королівство» вибудована певна ієрархічна система персонажів. У процесі сюжетного розвитку подій головні персонажі (Люцина, принц Серпень, їхня мати Олімпія, Марко) виконують певні функції (рятують Королівство від крутиголовців, захищають книгу, віднаходять доньку), що свідчить про наслідування фольклорної чарівної історії. На їхньому моделюванні позначилася оригінальна авторська позиція з відповідною індивідуалізацією характерів і вчинків, що дає підстави говорити про відбиток романної форми. Персонажі другого (коти, ельфи-перелітки, Мортіус та ін.) і третього (довгомуди, упирі, відьми тощо) плану наділені магічними рисами та є своєрідним генетичним фондом образності твору. Дії і вчинки персонажів зумовлені їхніми сюжетними функціями, що часто збігаються з функціями героїв чарівних казок. Окрема категорія образів (кольорові миші, книжкові гноми) підпорядкована розкриттю авторської концепції. Запозичивши їх із фольклору й міфології, письменниця моделює вторинний фантастичний світ (Граничний світ, Королівство, Імперія), який у творі тісно переплітається з реальним (Серединний світ).

Література:

1. Євшан М. Українська література в 1910 році / М. Євшан // Євшан М. Критика ; Літературознавство ; Естетика / М. Євшан ; упоряд. Н. Шумило. – К., 1998. – С. 239–246.
2. Гусарова А.Д. Герой фэнтези. К вопросу о художественном методе русской фэнтези / А.Д. Гусарова // Проблемы детской литературы и фольклор. – Петрозаводск, 2009. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.proza.ru/2010/06/10/1441>.
3. Ситник Н.В. Фентезі Д.Р.Р. Толкіна: архетиповий вимір художньої структури : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн» / Н.В. Ситник ; Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського. – Сімферополь, 2009. – 21 с.
4. Пагутяк Г. Королівство / Г. Пагутяк. – 2-ге вид., випр. – Вінниця : Теза, 2010. – 378 с.
5. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки / В.Я. Пропп. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. – 368 с.
6. Дунаєвська Л.Ф. Українська народна казка / Л.Ф. Дунаєвська. – К. : Вища шк. Вид-во при КДУ, 1987. – 126 с.
7. Силантьев И.В. Сюжетологические исследования / И.В. Силантьев. – М. : Языки славянской культуры, 2009. – 224 с.
8. Биркхойзер-Оэри С. Мать : архетип. образ в волшебных сказках / С. Биркхойзер-Оэри [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psiland.narod.ru/psiche/Sibylle/index.htm>.
9. Цалапова О.М. Міфопоетика казкового світу раннього українського модернізму (Дніпрова Чайка, Леся Українка, Олександр Олесь, Михайло Коцюбинський) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / О.М. Цалапова ; ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка». – Луганськ, 2010. – 210 с. – С. 187–210.
10. Ратке И. Гарри Потер и расколдовывание мира / И. Ратке // Вопр. лит. – 2005. – № 4. – С. 149–160.
11. Кіт : [міфологія] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.about-ukraine.com/index.php?text=1723>.
12. Символіка кольорів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.about-ukraine.com/index.php?text=363>.
13. Поветкін Є. Погляд на світ із юності / Є. Поветкін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kut.org.ua/books_a0112.php.

Кизилова В. В. Персонажи фэнтези для детей и юношества: типология, функции (на примере романа Галины Пагутяк «Королевство»)

Аннотация. В статье рассматривается роман фэнтези Галины Пагутяк «Королевство» для подростково-юношеской аудитории в аспекте особенностей моделирования персонажной сферы. Сделан акцент на наследовании фольклорной волшебной сказки, авторском своеобразии с индивидуализацией характеров и поступков, что дает основание говорить об отпечатке романной формы.

Ключевые слова: литература для детей и юношества, роман, фэнтези, сказка, персонаж.

Kyzylova V. Characters of fantasy literature for children and youth: typology, functions (by the example of the novel "The Kingdom" by Halyna Pahutiak)

Summary. This article tells about a fantasy novel "Kingdom" by Galina Pagutiak. This novel is for teens' audience with the peculiarities of modeling characters. They underline the inheritance of a folk tale, the author's originality with individualization of characters and actions, that allows to speak about the imprint of a novel form.

Key words: literature for children and teen, novel, fantasy, tale, character.